
Розділ V

РЕЦЕНЗІЇ. ПЕРСОНАЛІЇ. ХРОНІКА

Т. С. Вінцовський

**Д. БОНДАРЕНКО. ВЗАИМООТНОШЕНИЯ
ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА И УКРАИНСКОЙ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ. — Одесса: НДРВВ ОЮІ НУВС,
2004. — 189 с.**

Нещодавно світ побачила монографія Д. Бондаренка "Взаимоотношения Временного правительства и Украинской Центральной Рады", яка поповнила велетенську наукову спадщину праць, присвячених історії України 1917 р. Й здавалося, не було б нічого незвичного в тому, що ще один молодий історик запропонував широкому загалу власний погляд на відомі й важливі події, якби не той факт, що маємо справу з не частим історіографічним явищем — поглядом російського історика на таку важливу проблему, як відновлення української державності, місця української національної революції в загальноросійській, трансформація систем влади за нових умов тощо. Ще більшої пікантності додає те, що Д. Бондаренко є випускником українського вищого навчального закладу, а саме історичного факультету Одеського, тоді ще державного університету імені І. І. Мечникова. І лише згодом продовжував відшліфовувати свою дослідницьку майстерність у сусідній країні, де захистив кандидатську дисертацію з окресленої проблематики. Очевидно, монографія відбиває основні положення дисертаційного твору. Те, що автор праці є російським істориком помітно як з особливостей викладу матеріалу, про що мова йтиме нижче, так і з недвозначних ототожнень російських істориків, в тому числі сучасних, з "вітчизняними" (с. 5, 13 та інші). Гадаю, буде доречно надалі щодо Д.Бондаренка вживати словосполучення російський історик.

Важливість інтеграції української історичної науки у світову, а насамперед у сусідні польську, російську, білоруську історіографії неодноразово відзначали такі корифеї вітчизняної науки, як В. Верстюк, О. Ресент, В. Потульницький та інші. А це можливо тільки

за умови глибокого розуміння тих тенденцій, які мають місце в науковому житті інших соціумів. Чи варто нагадувати, що у Росії, по суті до сьогодення, не сформовано такий напрям наукових досліджень як україністика, що пояснюється особливостями політичної історії Російської держави, способу мислення її політичних еліт протягом багатьох століть. Проте, сказане не означає, що російські дослідники не приділяють уваги тим чи іншим питанням історії України. На нашу думку, влучно визначив магістральні шляхи думання у російській історіографії щодо стосунків України та Росії 1917 року В. Верстюк. Перший належить М. Соколовій, яка розділяє традиційно Росію й Україну як центр і периферію, захищаючи політику Тимчасового уряду, а Центральну Раду звинувачує в ескалації національних вимог та сепаратизмі. Щоправда, український науковець зазначає, що пізніше М. Соколова набагато ґрунтовніше та виваженіше оцінювала ситуацію. Другий напрям пов'язує В. Верстюк з О. Таніним-Львовим, який будує свою конструкцію стосунків УЦР з Тимчасовим урядом не у формі конфлікту, а навпаки — блоку і доводить, що українське суспільство на чолі з Центральною Радою всіляко підтримувало новий демократичний лад і російський уряд¹. Такий екскурс є необхідним, щоб зрозуміти наскільки міркування Д. Бондаренка вписуються у дану схему, тим більше, що з творчістю обох авторів молодий дослідник ознайомлений. Дивним, правда виглядає той факт, що у списку вивченої літератури жодної праці О. Таніна-Львова немає. Мабуть тому, що його позицію автор беззастережно відкидає (с. 12), не помітивши у співвітчизника раціонального зерна. Неозброєним оком видно, що пан Д. Бондаренко перебуває в надійному полоні першого шляху російської історіографічної традиції.

Світоглядні позиції фахівця чітко простежуються і в "нюансах", які притаманні радянській історичній науці, (хоча, як бачимо, не лише їй) на кшталт "воссоединение Украины с Россией 1654 г."² (с. 71).

Жанр рецензії передбачає бути не лише критиком, отже йдучи за академічною традицією спочатку про досконале, а потім — про інше.

Безумовної похвали заслуговує автор за серйозну евристичну роботу. Досить широкою є джерельна база дослідження. Солідний підбір документів архівосховищ двох країн, опублікованих матеріалів, обізнаність як з періодичною пресою, так і з мемуарною літературою зайвий раз свідчить про захопленість темою. Непідробну повагу до рецензованого твору підсилює не менш значний список опрацьованої літератури аж чотирма мовами. Помітно, що Д. Бондаренко не один рік йшов до поставленої мети. Кидається у вічі, що більш знайомими для дослідника є праці російських істориків, історіографічний аналіз яких є значно ґрунтовнішим, аніж українських. Принагідно зауважу,

в дослідженні у своїй масі розтиражовані основні концепції російської історіографії. Нерідко історик вступає в полеміку з авторами тих чи інших праць. Разом з тим, не можна не сказати, що аналіз наукової спадщини міг би бути більш впорядкованим, оскільки не простежується зрозумілого підходу щодо систематизації історіографічного доробку. Радянська історіографія подається в перемішку з сучасною російською та українською. До них ще й додається закордонна (с. 9–19).

Поставлені перед собою завдання автор реалізує у логічно побудованих за проблемно-хронологічним методом розділах, назва кожного з яких говорить сама за себе. До очевидних позитивів твору відносимо намагання концептуально осмислити роль Тимчасового уряду за революційних обставин, чому присвячено параграф 1 розділу 1 під назвою "Легітимність влади Тимчасового уряду". Погоджуємося з твердженням, що "тимчасовий правовий статус уряду накладав певні обмеження на його діяльність; воно не було правомірне вирішувати корінні питання державного устрою" (с. 23). З точки зору теоретичних дискурсів хотілося б зупинитися на розумінні істориком концепції українських національних завдань, які були сформульовані М. Грушевським. Д. Бондаренко вірно підмічає, що широка національно — територіальна автономія в рефлексії лідера Центральної Ради передбачала пріоритет законів автономії перед федеральними, а в компетенцію першої входять теж зовнішня політика, армія, грошова система та інше (с. 33–34). Автор побачив те, чого не бачили, (а подекуди не бачать й донині) послідовні критики Центральної Ради з несоціалістичного українського табору, що українські лідери під національно-територіальною автономією розуміли по-суті, незалежну державу, у федеративному (або конфедеративному) союзі з іншими незалежними державами.

Продовжуючи міркування науковець зазначає, що в самому російському політикумі не було одностайності щодо можливої федералізації Росії. Кадети та деякі праві сили відкидали можливість створення федерації в Росії, принаймні за національною ознакою. Натомість російські соціалістичні партії допускали побудову федеративної Росії за національно-територіальною ознакою (с. 37–38). Такий підхід дозволяє краще зрозуміти внутрішні механізми прийняття рішень Тимчасового уряду.

Читач рецензованого твору не може не захоплюватися знанням автором фактажу, відчувається впевненість у викладі щотижневих "дієвих дрібниць", обізнаність із величезною дослідницькою літературою проблеми демонструється часто і з бажанням. Імпонує, що історик намагається проникнути в глибину питання, так би мовити

докопатися до кореня "проблеми". Автор ставить ряд питань, які вимагають додаткового вивчення, хоча й розглядалися в більшій чи меншій мірі у спеціальних дослідженнях. Для прикладу, це переговори між Центральною Радою і Тимчасовим урядом у липні–серпні 1917 року, взаємозв'язок (чи відсутність його) між липневою спробою більшовиків захопити владу в Петрограді й виступом "полуботківців", можливе фінансування Центральної Ради з-за кордону та інші. Можна й надалі перелічувати переваги даної праці, проте зважаючи на лапідарність рецензії, хотілося б зупинитися і на тих думках, які, на нашу думку, є суперечливими.

З повагою ставимось до визначення науковцем власних методологічних засад, у тому числі бажання працювати, користуючись історико-юридичними методами. Але, вважаємо, що абсолютизація того чи іншого підходу — це глухий кут. Сучасний рівень наукового пізнання не виключає домінанти одного з методів у поєднанні з іншими. Здебільшого перевага віддається використанню різних методів або їхніх елементів у всіляких комбінаціях. Залишаючись під впливом історичної школи права, Д. Бондаренко латентно заперечує творчу роль революційного законодавства і взагалі можливість будь-яких перетворень за нових конкретно-історичних умов. А те, що ситуація в колишній імперії змінилася кардинально гадаю ніхто не ставитиме під сумнів. Таким чином, апіорі штучно звужується дослідницьке завдання, заздалегідь визначаються вузькі рамки висновків, вийти за які автор не може, а скоріше і не хоче (с. 20). Незважаючи на те, що Д. Бондаренко окреслює свою позицію як намагання "від апологетики однієї з сторін і конструювання образу ворога щодо другої сторони перейти до об'єктивної оцінки цієї непростой проблеми" (с. 21) не залишає відчуття, що цей, в усіх відношеннях гідний заклик торкається кого завгодно, тільки не самого дослідника. Зі 158 сторінок тексту Центральна Рада жодного разу (!) не згадувалася в позитивному контексті, тобто або як партнер Тимчасового уряду, або як виразник волі більшої частини українського народу. Частіше, епітети щодо цього утворення подаються з негативним психологічним навантаженням. Для прикладу, "український націоналізм 1917р." (с. 4), "культ особи М. Грушевського" (с. 31), "етнічний націоналізм Ради" (с. 45), "українізовані полки, керовані авантюристами" (с. 111) і т. д. Залишаємо за будь-якою людиною право на власні емоційні оцінки, але звивисті стежки наукового дослідження не повинні супроводжуватися безапеляційними та необґрунтованими твердженнями.

Розглядаючи стосунки Центральної Ради та Тимчасового уряду російський історик, на нашу думку, недостатньо уваги приділяє концептуальному осмисленню самої революції 1917 року, особливо її

українській складовій. Залежність від легітимних підвалин існування будь-якої влади відштовхнула на периферію дослідження сам факт інтерполяції російського суспільства, де будь-які елементи старого могли бути поставлені під сумнів. Дивно, але автор і сам розуміє хиткість власної концепції, стверджуючи, що "стосовно революції вкрай складно розглядати питання легітимності влади", проте з наполегливістю продовжує, "що разом з тим, не виключає необхідності історико-правового аналізу ситуації, що склалася" (с. 22).

Термін українська революція Д. Бондаренко взагалі ставить під сумнів, беручи один раз в лапки (с. 31) і більше ним не послуговується. Таким чином мотиваційні інтереси розвитку політичних структур в Україні наче втискаються у вигідну, зрозумілу автору "легітимну" площину. Натомість, на нашу думку, сутнісні мотиви революції в Україні полягали не в тому, щоб з'ясувати юридичну правомірність переходу влади від одних органів до інших, а в тому, що більшість українських політиків трактували зречення Миколи II як падіння узурпаторської імперської влади в Україні. Значить, Тимчасовий уряд, як демократична влада нової демократичної Росії зможе, розуміючи доцільність українських вимог, відновити історичну справедливість — надати українським землям державний статус³. Щоправда, в даному питанні політика російських демократів нічим не відрізнялася від царської. Адже Україна сприймалася не інакше, як споконвічно російські землі — "Юго-Запад России", а вимоги Центральної Ради як непорозуміння. Тому кадети, позиція яких так до вподоби Д.Бондаренку, не могли до кінця второпати, що ж відбувалося в "Малоросії".

Поза всяким сумнівом, можна погодитись з закидами до Центральної Ради в тому, що вона була юридично не бездоганною і в момент створення, і при прийнятті окремих рішень. Найбільшою вадю все ж таки, гадаю, є те, що тодішні керівники України продовжували залишатися панславістами й федералістами і на відміну від поляків, прибалтів певний час проходили стадію державно-самостійницького дозрівання у чому їм так швидко посприяли більшовики. Проте, незаперечним є відкидання будь-якої реституції України в складі Росії.

Лейтмотивом усієї рецензованої праці проходить думка про законну владу Тимчасового уряду, який намагався відбити нападки громадсько — політичної організації (Центральної Ради), яка претендувала на владні повноваження. Аргументація цієї тези має два полюси. З одного боку доводиться, що новий загальноросійський орган є не лише легітимним, але й відповідав загальнонаціональним інтересам (с. 23). З другого, що Центральна Рада відповідно не була законним органом, який представляв інтереси України, тому що, по-перше

утворилася за партійно-корпоративним принципом представництва, а по-друге, мала класовий і національний характер (с. 43). Виносимо за дужки перший полюс аргументів, який теж є дискусійним. Адже виборчий закон, на основі якого формувалися III і IV Державні Думи, надавав право голосу лише 15% дорослого населення. Зосередимо увагу на другому.

Насамперед, хотілося б відзначити сумнівність доказової бази, запропонованої автором. Д. Бондаренко чи не на чільне місце серед причин утворення Центральної Ради виносить особисті мотиви "лідерів українства", їхнє нереалізоване самолюбство (с. 42). Як доказом вказаного твердження наводить факт представництва українців у місцевих органах Тимчасового уряду в Україні, а значить, "якщо метою Виконавчих громадських комітетів була консолідація суспільства, то метою Ради навпаки, розкол суспільства за національною і класовою ознаками". На цю теорію нанизується ще один аргумент про фінансування Центральної Ради "українськими військовополоненими, які перебували у таборах Німеччини"!!!

Безсумнівно, що розбіжності в ідеології Центральної Ради та громадських комітетів були, їх і не могло не бути враховуючи різні завдання, що перед ними стояли, але яким чином це пов'язано з особистими мотивами М. Грушевського не зовсім зрозуміло. Особисту амбітність слід враховувати, але не варто переоцінювати, адже вона в даній ситуації накладалася на народні устремління. Теза про фінансування Центральної Ради військовополоненими взагалі виглядає абсурдною. Без наявних доказів висувати такі припущення більш ніж сміливо. І якщо навіть уявити, що таке фінансування було чи суперечило це національним інтересам України?

Неодноразово у рецензованому творі знаходимо закиди, що дії українських лідерів послаблювали позиції Росії на фронтах Першої світової війни, а керманічі Центральної Ради чи не переконані германофіли (с. 30, 31, 33, 35, 36, та ін.). Рефлексія Д. Бондаренка не є новою, а пов'язана, що не приховується, з міркуваннями російського політикуму того часу. Активна експлуатація німецького чинника в українському питанні з боку антиукраїнськи налаштованого істеблішменту пояснюється ментальною кризою російського суспільства, представники якого не зуміли зрозуміти, що "малоросійський сепаратизм" є не що інше, як інтуїтивне прагнення українського народу отримати шанс на відтворення власної держави. Цим же пояснюється апелювання, що начебто народ цього не хотів, це прагнення окремих нечистоплотних політиків.

Лаконічною і влучною характеристикою щодо правомірності Центральної Ради виступати від імені України можуть бути слова

київської дослідниці Т. Бевз, які дозволимо собі зацитувати : "Спочатку Центральна Рада репрезентувала не все населення України, а лише ті організації, які мали спільну прикмету — національну свідомість. Отже, з перших днів існування це була рада українських партій, переважно соціалістичних, і безпартійних культурних організацій. З квітня 1917 року вона перебрала на себе функції національно-територіального представника селянства. Згодом була доповнена представниками військових та робітників... Таким чином Центральна Рада була національним об'єднанням трьох депутатських трудових рад з представництвом партій, а після прийняття до свого складу представників інших національностей стала міжнаціональним територіальним центральним представництвом усієї України. Цілком закономірно, що вона почала шукати спочатку власне місце в політичній системі Росії, а згодом, не усвідомлюючи цього до кінця, почала формувати власну політичну систему..."⁴. Російський дослідник здається не помітив динаміки змін у самій Раді й продовжував її сприймати, як березневу організацію аж до жовтня 1917 р. Зокрема, Всеукраїнському національному конгресу 6–8 квітня 1917 р. виділено аж один абзац (с. 43–44).

Елементом дозованої правди виглядають постійні твердження, що Центральна Рада не користувалася особливою підтримкою в різних прошарках населення України (с. 46, 47, 48, 49), й навіть у селян. Конroversійність даної тези є більш ніж очевидною. Дійсно у містах, особливо серед неукраїнців, впливовістю українська влада до жовтня-листопада поступалася загальноросійській. Проте більше 500 документів збірки "Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 р."⁵ вказують, що все ж таки більшість українців Центральну Раду підтримували. Навіть у Таврійській губернії, найменш заселеній українцями, навесні 1917 р. зустрічаємо очевидні заклики на підтримку Центральної Ради. Для прикладу, "проживающие в Алуште украинцы сорганизовались, присоединились к киевской "Центральной Громаде" (Ради — Т. В.)", "в Мелитополе поддерживают идею автономии Украины"⁶ і т. д. Зрештою, Д.Бондаренко не дає відповіді на питання, яке логічно випливає з його міркувань — якщо Центральна Рада не користувалася підтримкою ні у місті, ні у селі, ні в українців, ні в інших національностей навіщо Тимчасовий уряд взагалі проводив з нею переговори, а історик цю проблему підніс до монографічного дослідження. Невже це така форма політичної гри: легальна влада Тимчасового уряду через відсутність інших державних справ і не бажання байдикувати протягом декількох місяців здійснює переговори з "нелегітимним" політичним гравцем. На відміну від російського науковця петроград-

ський уряд вже після I Універсалу збагнув усю складність ситуації, а в українському органі влади вбачав серйозного конкурента, з яким абсолютно реально слід було вибудовувати власну лінію поведінки.

I, наостанок, про окремі "дрібні" факти, які доповнюють картину. Не зрозуміло, чому Д. Бондаренко визначає "власне українськими землями" лише 6 губерній, без Харківської, Херсонської, Таврійської (с. 34), а також визначає населення Слобожанщини й Донбасу як "загалом російськомовне" (с. 71). Звернемося до статистики Російської імперії (дані за рідною мовою на 1897 р.). У Харківській губернії — 80,7% українці, 18,1% росіяни; у Херсонській — 53,6% українці, 21,9% росіяни, 12,1% євреї, у Таврійській — 42,2% українці, 28,4% росіяни, 13,5% татари⁷. Таких "незрозуміlostей" вистачає і на інших сторінках.

Не буде перебільшенням констатація, що між українськими та російськими істориками подекуди існує прірва в розумінні тих чи інших питань минулого. Проте рецензована монографія все ж таки є вкрай корисною. Адже вона заставляє ще раз замислитися над різноманітним революції 1917 року, зрозуміти внутрішню логіку розвитку подій, додатково поставити низку далеко не риторичних запитань. Врешті, завжди цікаво ознайомитися з думкою істориків сусідньої держави щодо історії України.

Примітки:

1. Верстюк В. Українські фрагменти російської мозаїки про революцію // *Український гуманітарний огляд*. Випуск 3. — К., 2000. — С. 112.
2. До території тогочасної гетьманської України, яка "воз'єдналася" з Росією відносить 5 губерній: Київську, Чернігівську, Полтавську, Подільську(?), Волинську(?).
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 95–99; Виниченко В. Відродження нації. — Ч. I. — К., 1990. — С. 51–54.
4. Бевз Т. Протистояння парламентської й радянської моделей державності у листопаді — грудні 1917р. // *Історія України*. — 2005. — № 9.
5. Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 р. Документи і матеріали. — К., 2003. — 1024 с.
6. Южные ведомости. — 1917. — № 92, 93.
7. Фортунатов К. Национальные окраины России. — С.Пб., 1906. — С. 8–9.